

Iwo Zmyślony

Filozof nauki czy teoretyk poznania?
Przyczynek do badań nad poglądami filozoficznymi
Michaela Polanyiego

Michael Polanyi pozostaje w Polsce autorem praktycznie nieznanym. Jego poglądy nie doczekały się dotąd żadnej obszernej monografii, nie została też przetłumaczona na nasz język żadna z jego prac. Nazwisko Polanyiego pojawia się w rodzimej literaturze filozoficznej rzadko — najczęściej w opracowaniach z zakresu filozofii nauki, gdzie jest wiązane z pojęciem paradygmatu T. Kuhna. Zgoła inaczej jest w literaturze niemiecko- i angielskojęzycznej, gdzie Polanyi funkcjonuje przede wszystkim jako prekursor nowatorskiej koncepcji poznania i wiedzy, jego poglądy zaś zestawia się z poglądami takich autorów jak: C. S. Peirce, G. Ryle, M. Merleau-Ponty czy H.-G. Gadamer.

Celem artykułu jest opis aktualnego stanu badań nad poglądami filozoficznymi Polanyiego w literaturze polsko-, niemiecko- i angielskojęzycznej oraz zreferowanie jego zasadniczych twierdzeń. Tekst składa się z czterech punktów — w pierwszym zamieszczono krótką notę biograficzną, koncentrując się na dorobku autora z zakresu nauk ścisłych; w drugim opisano genezę i ewolucję jego poglądów filozoficznych, streszczając tematykę głównych prac; w punkcie trzecim opisano recepcję tych poglądów, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji racjonalności, wiedzy osobistej (*personal knowledge*), wiedzy niejawnej (*tacit knowlegde*) oraz niejawnego poznania (*tacit knowing*); w punkcie czwartym postawiono problem interpretacji poglądów Polanyiego w kontekście ich domniemanego eklektyzmu i holizmu.

1. SZKIC BIOGRAFICZNY

Michael Polanyi (właściwie Mihály Polányi) urodził się 11 lub 12 marca 1891 roku w Budapeszcie, zmarł 22 lutego 1976 roku w Northampton.¹ Pochodził z zamożnej węgierskiej klasy średniej o żydowskich korzeniach. Jego ojcem był Mihály Pollacsek, inżynier kolejnictwa i przedsiębiorca, który w 1900 roku utracił większość majątku i w kilka lat później zmarł. Matką była rosyjska hrabianka Cecilia Wohl, która po śmierci męża, mimo pogarszającej się sytuacji materialnej, regularnie organizowała w swym domu salony dla malarzy, poetów i ludzi nauki. Michael dorastał wraz z czwórką starszego rodzeństwa. Najmłodszy z trójki starszych braci — Karl, został później znanym ekonomistą, siostra — Laura, liderką węgierskiego ruchu ludowego.

W roku 1908 Michael Polanyi rozpoczął studia medyczne na uniwersytecie w rodzinnym Budapeszcie. Niespełna dwa lata później opublikował swój pierwszy naukowy artykuł, natomiast w roku 1912 obszerną pracę poświęconą trzeciemu prawu termodynamiki. Dzięki życzliwej opinii Einsteina przyniosła mu ona prawdziwe uznanie w międzynarodowym środowisku. W roku 1913 Polanyi ukończył medycynę i wyjechał do Karlsruhe, aby studiować na tamtejszej politechnice (*Technische Hochschule Fridericiana*) pod kierunkiem Georga Brediga, na wydziale chemii. Wkrótce po wybuchu wojny powrócił jednak do kraju, by służyć jako oficer medyczny w armii austro-węgierskiej. Podczas krótkiego pobytu na froncie zakaził się dyfterytem i został hospitalizowany.

W trakcie rekonwalescencji regularnie korespondował z Einsteinem oraz prowadził pierwsze badania nad teorią adsorpcji, których wyniki stanowiły podstawę doktoratu, obronionego na uniwersytecie w Budapeszcie w roku 1917. Po wojnie krótko wykładał na tej uczelni, jako asystent Georga von Hevesy, lecz po objęciu władzy przez reżim Béli Kuna zmuszony został do wyjazdu. Rok spędził w Karlsruhe, po czym przeniósł się do Berlina, gdzie otrzymał zatrudnienie w Instytucie Cesarza Wilhelma (*Kaiser Wilhelm-Institut*). W roku 1921 ożenił się z poznaną dwa lata wcześniej węgierską chemiczką Magdą Kémeny, z którą miał później dwóch synów. Pierwszy z nich — George (1922-1975) został znanym ekonomistą, drugi zaś — John (ur. 1929), wybitnym chemikiem, wyróżnionym w tej dziedzinie Nagrodą Nobla w roku 1986.

W roku 1923 Michael Polanyi uzyskał habilitację i objął kierownictwo jednego z oddziałów Instytutu Chemii Fizycznej i Elektrochemii przy Instytucie Cesarza Wilhelma, którego dyrektorem był wówczas noblista Fritz Haber. W uznaniu zasług w badaniach nad kinetyką chemiczną (*reaction kinetics*) otrzymał w roku 1926 pro-

¹ Zamieszczoną notę biograficzną opracowano na podstawie informacji zawartych w następujących publikacjach: Sanders 1988, s. i-iv; Allen 1990, s. 10-12; Neuweg 1999, s. 126-127; Jha 2002, s. 3-47; Dua 2004, s. 12-16. Najbardziej wyczerpującą biografią Polanyiego jest wydana w roku 2005 książka W. T. Scotta i M. X. Moleskiego — znanych badaczy poglądów filozoficznych autora (Scott, Moleski 2005).

fesurę tytułarną Uniwersytetu w Berlinie, w roku zaś 1929 został członkiem prestiżowego towarzystwa naukowego *Kaiser Wilhelm Gesellschaft*. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych prowadził intensywne badania nad teorią adsorpcji, których wyniki nie spotkały się początkowo z większym zainteresowaniem ze strony środowiska naukowego. W roku 1932, protestując wobec nasilających się represji w stosunku do naukowców pochodzenia żydowskiego, zrezygnował z członkostwa w *Kaiser Wilhelm Gesellschaft* oraz z funkcji pełnionych w instytucie. Rok później przyjął propozycję objęcia katedry Chemii Fizycznej na uniwersytecie w Manchesterze. Lata 1933-1936 uchodzą za najbardziej płodny okres jego naukowej twórczości na polu nauk ścisłych.

W drugiej połowie lat trzydziestych zainteresowania Polanyiego zaczęły się ogniskować wokół rozmaitych zagadnień społecznych i politycznych. Wówczas też powstały jego pierwsze krytyczne artykuły na temat różnych postaci marksizmu w nauce i w ekonomii. W roku 1938 założył *Society for Freedom in Science*, działające do roku 1961. Jego członkowie występowali przeciwko takim formom ograniczania wolności nauki, jak stalinizm, apartheid czy tzw. „makkartyzm”. W roku 1944 Polanyi został wybrany na członka *The Royal Society*. W roku 1948 objął, utworzoną specjalnie dla niego, samodzielną katedrę nauk społecznych (*social studies*) na uniwersytecie w Manchesterze, rok później zaś zakończył swoją działalność badawczą w dziedzinie nauk ścisłych.²

Jego całkowity dorobek w dziedzinie nauk ścisłych, od pierwszej publikacji w roku 1910, do opuszczenia katedry w roku 1949, obejmuje w sumie 218 artykułów i książek.³ Opracowana przezeń teoria adsorpcji fizycznej została ostatecznie uznana za fundament badań nad zjawiskiem wiązań powierzchniowych (Tuchańska 1994). Jako pierwszy opisał zjawisko „efektu harpunowego”, polegające na łączeniu się atomów o przeciwnych ładunkach (Zaręba 2007). W uznaniu swoich dokonań na polu nauk ścisłych został czterokrotnie wyróżniony doktoratami *honoris causa* — przez uniwersytety w Princeton (1946), w Leeds (1947), w Manchesterze (1966) oraz w Cambridge (1969).

2. PRACE FILOZOFICZNE

Swoje filozoficzne poglądy Polanyi głosił podczas licznych wykładów, na które był zapraszany przez różne ośrodki naukowe z całego świata. Za jego pierwszą filo-

² Polanyi chciał początkowo objąć katedrę na wydziale filozoficznym — spotkało to się jednak ze sprzeciwem zatrudnionych tam profesorów, którzy wytykali mu brak stosownego wykształcenia (por. Jha 2002, s. 26).

³ Syntetyczny indeks wyników naukowych badań Polanyiego podaje John Polanyi. Wskazany artykuł opublikowany został w pracy zbiorowej, która zawiera też m.in. kompletną i chronologicznie uporządkowaną bibliografię naukowych prac Michaela Polanyiego z zakresu fizyki i chemii (Polanyi 1961, s. 15-18 i 239-246).

zoficzną pracę uchodzi wydana w roku 1946 książka pt. „Science, Faith and Society”, która stanowi zapis wygłoszonych rok wcześniej wykładów na uniwersytecie w Durham (Polanyi 1966). Polanyi opisuje w niej swoją koncepcję nauki, upatrując jej natury w faktycznej działalności badawczej naukowców, w szczególności zaś w zjawiskach naukowego odkrycia oraz formułowania konsensusu. Twierdzi tam m.in., że wielkich naukowych odkryć uczony nie dokonuje na podstawie żadnych formalnych, obiektywnych reguł, ale poprzez nieformalne, osobiste akty intuicji. Koniecznym warunkiem uprawiania nauki jest istnienie wspólnoty naukowców, którzy wzajemnie kontrolują wyniki swoich badań, oraz wspólna im wszystkim wiara w intuitywny dostęp do istniejącej niezależnie od podmiotu, realnej, „odkrywalnej” rzeczywistości.

Drugą książką Polanyiego jest wydany w roku 1951 zbiór esejów pt. „The Logic of Liberty” (Polanyi 1965). W książce tej broni on m.in. tezy, że ostatecznymi motywami uprawiania nauki, a zarazem koniecznymi warunkami jej istnienia, jest bezinteresowne zamięłowanie naukowców do odkrywania prawdy oraz wspólna im wszystkim wiara w istnienie metafizycznie uporządkowanej rzeczywistości. Wbrew marksistom twierdzi, że nauka nie powinna być podporządkowana żadnym zewnętrznym wobec niej czynnikom społecznym czy ekonomicznym, jej naczelną wartością zaś jest wolność naukowców w poszukiwaniu prawdy, rozumiana m.in. jako swoboda w zakresie stawiania problemów badawczych, swoboda w prowadzeniu naukowego dialogu, zwłaszcza zaś niezależność od poglądów politycznych. Jedynym, co ogranicza swobodę działań naukowców, jest tradycja, pojęta jako zbiór immanentnych wobec nauki standardów metodologicznych i moralnych.

Za *opus magnum* Polanyiego uchodzi wydana w roku 1958 „Personal Knowledge”, która stanowi poszerzony zapis wykładów, prezentowanych w latach 1951-52 na uniwersytecie w Aberdeen (Polanyi 1962). Książka ta jest obszernym, niezbyt usystematyzowanym, zbiorem epistemologicznych, ontologicznych i metodologicznych (metanaukowych) poglądów autora. Polanyi przeciwstawia się w niej pozytywistycznej koncepcji wiedzy, którą pojmuje jako fałszywy ideał, opacznie identyfikujący wiedzę z systemem krytycznie testowalnych, obiektywnych, sformalizowanych twierdzeń. W miejsce tak rozumianej „krytycznej” koncepcji wiedzy postuluje nową koncepcję — „postkrytyczną”, wedle której niemożliwa jest wiedza pozbawiona elementów „osobistych”. Projektowana w „Personal Knowledge” nowa koncepcja wiedzy zakłada przede wszystkim nowe pojęcie poznania. Inspirując się wynikami badań tzw. „psychologii postaci” (*Gestalt psychology*), pojmując on wszelkie poznanie jako pewną umiejętność, polegającą na aktywnej integracji rozproszonych i pozbawionych sensu elementów doświadczenia do postaci sensownej całości. Umiejętność ta przejawia się zarówno w teoretycznych, jak i w praktycznych czynnościach podmiotu, ma też charakter nieformalny, niekrytyczny, infrasubiektywny i emocjonalny. Typowymi przejawami takiego poznania są m.in.: proces rozumienia, uznawanie dowolnych twierdzeń za prawdziwe, stawianie poprawnej diagnozy, opanowywanie skomplikowanych czynności habitualnych, zwłaszcza zaś dokonywanie odkryć naukowych. Wedle Polanyiego ostatecznego uzasadnienia dla naukowej wie-

dzy — będącej rezultatem tak rozumianego poznania — nie mogą dostarczyć żadne formalne, krytyczne, intersubiektywne, dyskursywne reguły.

Rozproszone w „Personal Knowledge” poglądy Polanyi częściowo usystematyzował podczas wykładów na Keele University w North Staffordshire, które opublikował w niewielkiej książeczce pt. „The Study of Man”, w roku 1959 (Polanyi 1972). W jej dwóch pierwszych rozdziałach formułuje szereg twierdzeń na temat struktury rozumienia i wiedzy, funkcjonowania umysłu, natury uzasadniania oraz odkrycia naukowego. Po raz pierwszy systematycznie wprowadza przy tej okazji terminy *tacit knowledge* oraz *tacit knowing*. Zdaniem Polanyiego wiedza propozycjonalna, pojęta jako system intersubiektywnie uprawomocnionych i prawdziwych twierdzeń, jest tylko jednym z typów wiedzy, jaką posiadamy — nazywa ją *explicit knowledge*. Twierdzi, że oprócz takiej wiedzy, podmiot musi posiadać (1) wiedzę o fragmencie rzeczywistości, do której wiedza propozycjonalna się odnosi, oraz (2) wiedzę o tym, jak taką wiedzę propozycjonalną do rzeczywistości odnosić. Oba typy wiedzy nazywa *tacit knowledge*, natomiast samą czynność odnoszenia fragmentów rzeczywistości do posiadanej wiedzy określa mianem *tacit knowing*. Z rozróżnieniem dwóch typów wiedzy skorelowane jest rozróżnienie dwóch poziomów świadomości podmiotu, które nazywa *subsidiary awareness* oraz *focal awareness*. Oba poziomy świadomości różnią się co do funkcji — pierwszy integruje rozproszone elementy doświadczenia, drugi zaś przyporządkowuje tym elementom postać ogólnego sensu.

Zaprojektowane w „The Study of Man” pojęcie *tacit knowledge* Polanyi modyfikuje podczas wykładów na uniwersytecie w Yale w roku 1962, które zostały opublikowane cztery lata później w książce pt. „The Tacit Dimension” (Polanyi 1983). Formułuje tam m.in. koncepcję aktów percepcji jako swoistej czynności, której struktura jest uniwersalna dla wszystkich form poznania. W miejsce wyróżnionych wcześniej dwóch poziomów świadomości podmiotu, wprowadza zapożyczone z terminologii anatomicznej kategorie *proximal term* oraz *distal term*. Pierwszy z nich posiada niejasną konotację fizjologiczno-somatyczną, podczas gdy drugi semantyczno-mentalną. Centralnymi dla tej koncepcji są kategorie *indwelling* oraz *tacit knowing*. Pierwsza z nich używana jest przez Polanyiego na oznaczenie procesu spontanicznej inkorporacji danych doświadczenia, druga zaś na oznaczenie procesu ich pojmowania lub rozumienia, identyfikowanego z niejasno pojętą integracją, w rezultacie której wyłania się znaczenie (*meaning*). Proces pojmowania wymaga specyficznej umiejętności podmiotu, która to umiejętność zakłada wiedzę o tym, co i jak integrować. Tak pojęta wiedza jest niejawną (*tacit*), albowiem podmiot nie może jej wyrazić inaczej jak przez samo działanie, tj. akt poznania.⁴

Obok wymienionych wyżej pozycji książkowych, do końca swej akademickiej działalności w roku 1974, Polanyi opublikował ponad siedemdziesiąt artykułów o te-

⁴ Polanyi niekiedy posługuje się zwięzłym aforyzmem *we know more than we can tell*, który ma wyrażać opisową jego zdaniem tezę, że posiadamy wiedzę, której nie potrafimy wyrazić słowami (por. np. Polanyi 1983, s. 4).

matyce filozoficznej.⁵ Najważniejsze spośród nich zostały zredagowane przez jego wieloletnią współpracowniczkę Marjorie Grene i wydane jako zbiór esejów pt. „Knowing and Being” w roku 1969 (Grene 1969). W części trzeciej tej książki znajdują się cztery artykuły, w których Polanyi syntetycznie prezentuje swoje poglądy na temat natury wiedzy i poznania naukowego. Powstały one w latach sześćdziesiątych, można więc przyjąć, że dopełniają poglądy zawarte w „The Tacit Dimension”. W pochodzącym z roku 1961 tytułowym „Knowing and Being” oraz w powstałym dwa lata później „The Logic of Tacit Inference”, Polanyi precyzuje koncepcję *tacit knowing* jako pewnej umiejętności przetwarzania zmysłowo pojętych danych doświadczenia do postaci ogólnego sensu (znaczenia). W napisanym w roku 1962 „Tacit Knowing: Its Bearing on Some Problems of Philosophy” odnosi swoją koncepcję m.in. do zagadnienia uniwersaliów oraz problemu indukcji, z kolei w „Sense-Giving and Sense-reading” z roku 1967 formułuje, inspirowany pismami C. S. Peirce’a, trójczłonowy model struktury *tacit knowing*. Dwie pierwsze części książki zawierają ponadto eseje poświęcone różnym zagadnieniom z filozofii społecznej, część czwarta zawiera dwa eseje poświęcone strukturze umysłu i biologicznej naturze życia.

Ostatnią z prac Polanyiego jest wydana w 1975 roku książka pt. „Meaning”, zredagowana przez Harrego Prosch’a — także wieloletniego współpracownika autora (Polanyi, Prosch 1975). Zawiera ona zbiór streszczeń i komentarzy do wcześniejszych publikacji, uzupełnionych zapisem kilku wykładów prowadzonych w latach 1968-69 na uniwersytetach w Oxfordzie, Teksasie i Chicago. Pozycja ta stanowi ostateczną próbę systematyzacji epistemologicznych i ontologicznych poglądów autora. Aplikuje on w niej swoją koncepcję wiedzy i poznania do rozwiązywania tradycyjnych problemów filozoficznych (m.in. do zagadnienia relacji między umysłem a ciałem, problemu uniwersaliów, natury uzasadniania wiedzy) oraz do poszczególnych zagadnień w dziedzinach sztuki, mitu i religii.

3. RECEPCJA POGLĄDÓW

Pierwszymi monograficznymi opracowaniami poglądów filozoficznych Polanyiego były książki jego bezpośrednich uczniów i współpracowników. W roku 1977 wydana została praca Richarda Gelwicka, w której nazywa on te poglądy „filozofią heurystyczną”, koncentrując się na teoriopoznawczych aspektach opracowanej przez niego koncepcji odkrycia naukowego. Gelwick streszcza również niektóre etyczne i religijne poglądy Polanyiego oraz opisuje związki, jakie mają je łączyć z takimi nurtami, jak egzystencjalizm czy filozofia analityczna (Gelwick 1977). W roku 1986 obszerną monografię opublikował Harry Prosch, który opisuje epistemologiczne poglądy Polanyiego, a także jego poglądy z ontologii, teorii sztuki, filozofii społecznej

⁵ Wyczerpującą bibliografię filozoficznych i pozafilozoficznych publikacji Polanyiego zamieszcza w zakończeniu swej książki Harry Prosch (Prosch 1986, s. 319-346; por. też Scott, Molewski 2005, s. 327-350).

i religii (Prosch 1986). W roku 1987 ukazała się praca Druscilli Scott opisująca elementy epistemologii i ontologii Polanyiego. Autorka koncentruje się m.in. na koncepcji naukowego odkrycia, hierarchicznej struktury rzeczywistości oraz relacji między umysłem a ciałem (Scott 1987).

Polanyi doczekał się za życia wielu uczniów, naśladowców, a nawet wielbicieli. W roku 1972 założyli oni na Uniwersytecie w Missouri *The Polanyi Society*, które organizuje coroczne spotkania i specjalistyczne konferencje, a także publikuje trzy razy do roku „Tradition and Discovery” — pismo poświęcone różnym aspektom poglądów filozoficznych Polanyiego, dostępne także w wersji internetowej.⁶ Podobne stowarzyszenia działają też na Węgrzech i w Wielkiej Brytanii.⁷ Jednakże, pomimo licznej rzeszy entuzjastów, recepcja poglądów filozoficznych Polanyiego jest dość ograniczona. Jego nazwisko pojawia się stosunkowo rzadko, najczęściej hasłowo, w kontekście kategorii *tacit knowledge*, niekiedy zaś bywa wręcz pomijane przez redakcje prominentnych encyklopedii czy leksykonów filozoficznych.⁸ Może to świadczyć zarówno o peryferyjności poglądów Polanyiego lub braku ich merytorycznej doniosłości, jak i o ich niedostatecznym opracowaniu — i to zarówno ze strony samego autora, jak i jego badaczy.

I tak np. w opublikowanym w serii „Blackwell Companions to Philosophy” wprowadzeniu do filozofii nauki, Polanyi jest ledwie wzmiankowany jako autor poglądu, wedle którego znajomość metodologii jest „implicitna” (*implicit*) względem naukowej praktyki.⁹ W podobnym kontekście umieszczają nazwisko Polanyiego autorzy „Handlexikon zur Wissenschaftstheorie”, sugerując zarazem brak dostatecznego uprawomocnienia dla jego koncepcji.¹⁰ Skrótowe opracowanie poglądów Polanyiego znajdziemy w „Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie”, gdzie figuruje on jako autor tezy, wedle której fundamenty naukowej wiedzy są pozaświadome i językowo niewyraźne, w formułowaniu zaś eksplicytnego korpusu przeko-

⁶ <http://www.missouriwestern.edu/orgs/polanyi/> (07/07/2008).

⁷ W Budapeszcie ma swoją siedzibę *Michael Polanyi Liberal Philosophical Association*, które publikuje czasopismo „Polanyiana”, wydawane średnio raz do roku w języku angielskim i węgierskim: <http://www.polanyi.bme.hu/?lang=en> (07/07/2008). W Leicester działa *The Society for Post-Critical and Personalist Studies* publikujące dwa razy do roku czasopismo „Appraisal”: <http://www.spcps.org.uk/> (07/07/2008).

⁸ Wśród opracowań anglojęzycznych za przykład mogą posłużyć następujące pozycje: Boyd, Gasper, Trout 1991; Honderich 1995; Audi 1999; pośród pozycji niemieckojęzycznych wymienić można: Artz 1976; Sandkühler 1990.

⁹ „It is important to realize, that (as Polanyi particularly has emphasized) scientist practical knowledge of their methodology is implicit, not explicit, more knowing-how, than a knowing-that” (Gutting 2000, s. 431).

¹⁰ „Vielleicht könnte der Forscher (...) methodologischen Bewertungen und die darauf basierenden Entscheidungen mit »schlafwandlerischer« Sicherheit treffen, indem er einer Impliziten Forschungstradition folgt oder sich von »tacit knowledge« im Sinne Michael Polanyis anleiten läßt; inwieweit das möglich ist, soll hier nicht erörtert werden” (Radnitzky 1989, s. 471).

nań naukowych kluczową rolę pełni pozbawione uprawomocnienia „niejawne poznanie” (*tacit knowing*).¹¹

Najwięcej informacji na temat poglądów filozoficznych Polanyiego dostarcza „Routledge Encyclopedia of Philosophy”, w której zamieszczono syntetyczne opracowanie jego sylwetki naukowej. Autor hasła koncentruje się tam na kategorii „niejawnej integracji” (*tacit integration*) oraz jej zastosowaniach. Jego zdaniem, unikalnym wkładem Polanyiego do filozofii jest specyficzne pojęcie poznania, które ma polegać na „niejawnej integracji pomocniczych elementów w zogniskowaną całość”.¹² Treść tego pojęcia jest wyznaczona twierdzeniem, wedle którego świadomość posiada podwójną intencjonalność, tzn. kieruje się na pewną sensowną całość poprzez pomocniczą integrację współkonstituujących tę całość elementów doświadczenia. Twierdzenie to egzemplifikuje przypadek niewidomego, który posługuje się specjalną laską dla orientacji w terenie. Ogniskuje on (*focusing*) swoją uwagę na położeniu obiektów w przestrzeni, poprzez pomocnicze (*subsidiary*) przetwarzanie danych doświadczenia w postaci drgań na końcu dłoni. Tak rozumiane pojęcie niejawnej integracji stosuje Polanyi m.in. w rozważaniach nad relacją między językiem a znaczeniem, relacją między ciałem i umysłem, strukturą dzieła sztuki, naturą odkrycia naukowego oraz do krytyki rozmaitych redukcjonizmów (Allen 1998b, s. 490).

3.1. Lokalizacja poglądów Polanyiego

Na gruncie polskiej literatury filozoficznej nazwisko Polanyiego pojawia się zazwyczaj w kontekście skrótowych dygresji lub typologii, przy okazji charakterystyki nurtów w historii filozofii nauki. I tak np. Stanisław Kamiński sytuuje Polanyiego obok C. Perelmana, jako autora poglądów pokrewnych przedstawicielom tzw. „nowej filozofii nauki”, szeroko rozumianej jako nurt przeciwników neopozytywizmu (Kamiński 1998, s. 178; s. 227). Zygmunt Hajduk wymienia Polanyiego, obok L. Wittgensteina i J. Austina, jako jednego z przeciwników formalizmu, rozumianego jako podejście w filozofii nauki redukujące jej przedmiot do dziedzin opisywalnych językiem logiki lub matematyki, a także jako jednego z przeciwników logicyzmu, rozumianego jako stanowisko, wedle którego ostatecznych kryteriów do wartościowania metod uprawiania nauki dostarczają instrumenty logiki formalnej (Hajduk 1995, s. 55; s. 124). Wojciech Sady zalicza Polanyiego do szerokiego nurtu konstruktywizmu w metodologii nauki, nazywając jego poglądy „konstruktywizmem elitarystycznym” lub „elitaryzmem” i zestawiając z poglądami H. Poincarégo oraz I. Lakatosa. W proponowanym przez Sadego rozumieniu konstruktywizmu „elitaryzm” Polanyiego wyraża się w tezie, wedle której o wartości naukowej określonego systemu

¹¹ „Wissen ist mehr, als sich *sagen* läßt, und beruht nicht nur auf Wahrnehmungen, Begriffsbildungen und Schlußfolgerungen, sondern auch (...) auf ungeprüftem »tacit knowing«, das explizites Wissen vervollständigt und integriert” (Wimmer 1995, s. 284-285).

¹² Allen 1998b, s. 490.

twierdzeń orzekają nieformalne elity naukowców, kierując się przy tym nabywanymi w procesie długoletniej naukowej praktyki niewerbalizowalnymi kryteriami oceny o intuicyjnym lub wręcz estetycznym charakterze (Sady 2000, s. 31; s. 35).

Najbardziej obszernym polskojęzycznym opracowaniem filozoficznych poglądów Polanyiego jest opublikowany w 1990 roku artykuł Barbary Tuchańskiej pt. „Koncepcja poznania i nauki Michaela Polanyiego”. Autorka ta zalicza Polanyiego do „kulturalistycznego” nurtu w filozofii nauki, rozumianego przez nią jako podejście, w którym „nauka ujmowana jest jako przedsięwzięcie społeczne należące do kultury i realizowane przez konkretnych ludzi wraz z ich wszystkimi pasjami, upodobaniami i uprzedzeniami”. Punktem wyjścia poglądów Polanyiego jest jej zdaniem krytyka „filozofii krytycznej”, której przedstawiciele obarcza on odpowiedzialnością za destrukcję średniowiecznego obrazu świata jako kosmosu, w szczególności zaś za zdeterminowanie tradycyjnego pojęcia wiary (w sensie *belief*), sklasyfikowanej jako źródło przekonań subiektywnych i epistemicznie bezwartościowych (Tuchańska 1990, s. 397).

W obszernej monografii nt. poglądów T. Kuhna, Kazimierz Jodkowski wskazuje na Polanyiego, jako jednego z prekursorów tzw. „uhistorycznionej filozofii nauki” oraz bezpośredniego inspiratora koncepcji paradygmatu. Okres, w którym Polanyi ogłosił swoje pierwsze prace, nazywa Jodkowski „antypozytywistyczną rewolucją w filozofii nauki”. Publikujących w tym okresie krytyków pozytywizmu dzieli on, ze względu na stosunek do kwestii tzw. „kontekstu odkrycia”, na dwa opozycyjne nurty — logiczny (nazwany też „empiryczno-analitycznym”), do którego zalicza K. Poppera i jego uczniów, oraz historyczny (nazwany też „socjo-historycznym”), do którego, obok T. Kuhna i P. Feyerabenda, zalicza m.in. właśnie Polanyiego. Przedstawiciele tej drugiej grupy odrzucali normatywno-wartościujące podejście w filozofii nauki (pytania typu *quid iuris*) i koncentrowali się na podejściu opisowo-wyjaśniającym, upatrując istoty naukowości w takich zjawiskach jak naukowe odkrycie czy funkcjonowanie konsensusu wspólnoty naukowców (pytania typu *quid facti*) (Jodkowski 1990, s. 116-118).

Zdaniem Jodkowskiego, swoistym wkładem Polanyiego do filozofii nauki jest zakwestionowanie utożsamiania pojęcia wiedzy z wiedzą werbalizowalną oraz propagowanie tezy o tzw. „teoretycznym obciążeniu” wszystkich obserwacji (*theory ladenness*). Jodkowski podkreśla zbieżność drugiej z tych koncepcji z głoszonymi wcześniej poglądami L. Flecka, G. Bachelarda oraz dziewiętnastowiecznych konwencjonalistów (Jodkowski 1990, s. 85-93; s. 268).

Z poglądami Flecka, a ściślej z jego koncepcją tzw. „stylu myślowego”, zestawia nazwisko Polanyiego także Danuta Chmielewska-Banaszak. Zdaniem autorki, Polanyi koncentrował się na procesach naukowego badania, opisując je przy pomocy pojęcia „wiedzy osobistej” (*personal knowledge*), która przejawia się w kompetencjach badacza, zwłaszcza w jego umiejętności stosowania w praktyce badawczej metodologicznych reguł oraz postępowania zgodnie z powszechnie uznawanymi, choć nie w pełni uświadomionymi, standardami naukowości. Standardy te, jak i biegłą zna-

jomość technik badawczych, naukowiec nabywa w procesie osobistej, bezpośredniej i dynamicznej relacji typu mistrz–uczeń. Przekazywaniu przez mistrza werbalnych umiejętności naukowych towarzyszy w takiej relacji pozawerbalna transmisja pewnej wizji świata i ideału nauki, które kształtują światopogląd ucznia, rozumiany jako zbiór przekonań na temat tego, czym jest nauka i jak się ją powinno uprawiać.¹³

Renate Breithecker-Amend sytuuje poglądy Polanyiego w szerokim nurcie tzw. „socjologii nauki” (*Wissenschaftssoziologie*), w zestawieniu z poglądami R. Mertona oraz D. de Solla Price’a (Breithecker-Amend 1992). Według niej, Polanyi broni autonomii nauki poprzez socjologiczną analizę tego, jak się naukę faktycznie uprawia, poszukując tą drogą immanentnych wobec niej samej czynników współkonstituujących. Jej zdaniem, punktem wyjścia prac Polanyiego jest sprzeciw wobec eksternalizmu w marksistowskiej filozofii nauki, a także sprzeciw wobec „ogólnie przyjętego obrazu nauki”.¹⁴ Przeciwwstawia się on tym samym takiej koncepcji nauki, wedle której działalność naukowa zakłada kwestionowanie autorytetów i tradycji, sceptycyzm wobec społecznych norm i wartości oraz eliminowanie wszelkich metafizycznych założeń. Nowożytna nauka od swoich początków funkcjonuje dzięki istnieniu autorytetów, co znajduje swój wyraz m.in. w kształceniu naukowców, poprzez osobiste relacje typu mistrz–uczeń, oraz w uznawaniu istnienia „nieformalnego rządu” świata nauki.¹⁵ Naukowcy funkcjonują zawsze w określonej tradycji, wyrażającej się poprzez wspólne im wszystkim oczywiste przekonania, dotyczące m.in. metodologicznych standardów poznania oraz metafizycznych założeń.¹⁶ Do takich metafizycznych przesłanek nauki zalicza Polanyi m.in. założenie naukowców, że mogą oni odkrywać realne aspekty niezależnie istniejącej rzeczywistości. Na autorytecie oraz tradycji opiera się faktyczne prowadzenie badań przez naukowców oraz ich wzajemna kontrola — dzięki powszechnie podzielanym przekonaniom, możliwe są w nauce dialog i koordynacja działań między uczonymi oraz ich wzajemne wartościowanie i ocena.

Tym, co wyróżnia Polanyiego spośród innych przedstawicieli socjologii nauki, jest, wedle Breithecker-Amend, koncepcja *tacit knowledge* (*Implizites Wissen*), do-

¹³ „Naukowe badanie nie jest postępowaniem zalgorytmizowanym, ale twórczym, heurystycznym procesem, który może być realizowany tylko przez kompetentnego uczonego” (Chmielewska-Banaszak 2000, s. 124-125).

¹⁴ „Vor allem im marxistischen Lager wurde die Auffassung vertreten, daß die Entwicklung der Wissenschaft sehr stark von externen, insbesondere ökonomischen Faktoren beeinflußt und ähnlich wie die Wirtschaft einer zentralen Planung zugänglich sei (...) Nach seiner [Polanyi] Auffassung hat die allgemein akzeptierte, aber falsche Vorstellung von Wissenschaft, nach der diese durch permanente Kritik und Skeptizismus einerseits und die Ablehnung von Autorität und Tradition andererseits geprägt ist” (Breithecker-Amend 1992, s. 63).

¹⁵ „Es gibt eine kleine Gruppe besonders einflußreicher Forscher, die allgemein anerkannt sind und eine Art »inoffizielle Regierung der Wissenschaft« bilden” (Breithecker-Amend 1992, s. 67).

¹⁶ Wedle R. Breithecker-Amend obecne w tradycji powszechne, oczywiste założenia najlepiej wyrażać terminem *wiedza tła* (niem.: *Hintergrundwissen*), względnie *wiedza uprzednia* (niem.: *Vorliegendes Wissen*) (Breithecker-Amend 1992, s. 68; s. 74).

pełniająca tezy dotyczące funkcjonowania nauki. Punktem wyjścia tej koncepcji jest szerokie pojęcie wiedzy, wedle którego zarówno w przypadkach wiedzy naukowej, jak i wiedzy potocznej, „wiedza jest zawsze powiązana z działaniem”; nie można przeprowadzić ostrego rozróżnienia pomiędzy przypadkami wiedzy praktycznej (typu *knowing how*) i teoretycznej (typu *knowing that*), ponieważ oba typy wiedzy wzajemnie się dopełniają.¹⁷

W roku 1993 ukazała się książka Petera Baumgartnera, poświęcona różnym filozoficznym koncepcjom tzw. „wiedzy tła” (*Hintergrundwissen*). Autor ten prezentuje w niej Polanyiego jako autora nowatorskiej koncepcji umysłu i konfrontuje jego poglądy z koncepcjami takich autorów jak C. S. Peirce, J. Searle czy J. Habermas (Baumgartner 1993). Podobnej interpretacji poglądów Polanyiego dokonuje również Georg-Hans Neuweg, który w swym obszernym i drobiazgowym opracowaniu dokonuje próby systematyzującego wykładu koncepcji *tacit knowledge* (Neuweg 1999). Z jednej strony rekonstruuje on formułowany przez Polanyiego model świadomości i jej poznawczych aktów, z drugiej zaś dokonuje interpretacji tego modelu, w odniesieniu do wyników badań z pogranicza psychologii i kognitywistyki.¹⁸

Kontrowersyjną interpretację poglądów Polanyiego proponuje Jerry Gill, który w tytule swojej pracy nazywa je „filozofią postmodernistyczną” i zestawia z poglądami takich autorów, jak J. Derrida, M. Foucault czy J. F. Lyotard.¹⁹ Nazywanie postmodernizmem „filozofii postkrytycznej” ma być uprawomocnione, ze względu na jej radykalnie antymodernistyczny charakter. Wedle tego autora, werbalnym celem Polanyiego jest dekonstrukcja intelektualnych założeń „zachodniego światopoglądu”.²⁰ Jednym z centralnych punktów owej dekonstrukcji ma być krytyka funda-

¹⁷ „Polanyi geht von einem umfassenden Wissensbegriff aus: Die Theorie des impliziten Wissens soll sowohl für theoretische Erkenntnis als auch für Alltagswissen und praktische Fertigkeiten gelten, denn »immer sind Wissen und Tun miteinander verbunden« (...) Im Zusammenhang mit seiner Kritik des Objektivitätsideal untersuchte er die Ausübung von Fertigkeiten und kam zu dem Ergebnis, daß diese weder auf der bewußten Anwendung von Regeln beruht, noch überhaupt auf angebbaren Regeln beruhen könne”; (Breithecker-Amend 1992, s. 81).

¹⁸ „Die vorliegende Arbeit stellt sich daher die Aufgabe, Polanyis Werk mit didaktischem Fokus zu interpretieren; untersucht werden sollen die psychologisch und didaktisch inspirierenden Segmente seiner Erkenntnis- und Wissenstheorie. (...) Im besonderen wollen wir im Rückgriff auf Michael Polanyi ein Modell mentaler Akte rekonstruieren, das implizites Wissen und Erkennen in seiner Struktur darstellt und insbesondere verhältnismäßig systematisch festzumachen erlaubt, worin die implizite Komponente gesehen werden kann und inwiefern sie »implizit« ist” (Neuweg 1999, s. 45-46).

¹⁹ „Although the terms *postmodern* and *postcritical* are not synonymous, they both seek to express a dissatisfaction with the consequences, and thus the presuppositions, of the world view construction in Western thought after the dissolution of the Middle Ages” (Gill 2000, s. 1).

²⁰ „In brief, it can and must be said that while the more predominant versions of postmodernism, such as those of Jacques Derrida, Michel Foucault, and Jean Francois Lyotard, are generally classified as »deconstructivist« in character, Polanyi’s version is more properly termed »reconstructivist« in nature” (Gill 2000, s. 71).

cjonalizmu, którego założenia Polanyi zamierza radykalnie przeformułować, unikając zarazem sceptycyzmu czy relatywizmu.

3.2. Sprzeciw wobec pozytywistycznej koncepcji nauki i wiedzy

Wedle Harrego Proscha, poglądy filozoficzne Polanyiego mają stanowić swoiste panaceum na „schorzenia” (*malaise*) trawiące współczesną naukę i filozofię. Poglądy te są przede wszystkim reakcją na marksizm, zwłaszcza na jego konsekwencje w nauce i w moralności.²¹ Wyrazem ideologii marksizmu w nauce miało być podporządkowywanie wewnętrznych celów nauki celom pozanaukowym oraz rugowanie wszelkich osobistych czynników w procesach jej uprawiania. Zdaniem Proscha, historycznych źródeł ideologii marksizmu upatrywał Polanyi w dogmatycznym deprecjonowaniu przez osiemnastowieczny racjonalizm pojęć tradycji i autorytetu.

Charakteryzując podstawowe założenia poglądów epistemologicznych Polanyiego, Prosch pojmuje je jako wyraz radykalnego sprzeciwu wobec założeń neopozytywizmu, wedle których wiedza jest systemem twierdzeń ściśle obiektywnych.²² Zdaniem Proscha, centralną kategorią tej epistemologii jest termin *tacit knowing*, którego treść Polanyi projektuje w pracach z lat sześćdziesiątych, zastępując nim stosowaną pierwotnie kategorię „zaangażowania” (*commitment*).²³ Oba terminy odnoszą się do tych samych zjawisk, jednakże o ile drugi konotuje niejasne treści egzystencjalno-emocjonalne, o tyle pierwszy denotuje wyraźną tezę o istnieniu pewnej specyficznej struktury podmiotu poznającego.

Znakomitym, analitycznym opracowaniem epistemologicznych poglądów Polanyiego, jest wydana w Niemczech monografia hinduskiego badacza Mikhaela Dua (Dua 2004). Autor dokonuje w niej krytycznego, systematyzującego wykładu poglądów Polanyiego, koncentrując się przede wszystkim na pojęciu *tacit knowing*, rozumianym jako centralna kategoria dla jego koncepcji poznania i wiedzy.

Zdaniem Dua, głównym celem Polanyiego jest sformułowanie koncepcji naukowego poznania i naukowej wiedzy, alternatywnej wobec epistemologicznych założeń i postulatów logicznego pozytywizmu. Pozytywizm jest pojmowany przez Polanyiego, po pierwsze — jako pogląd, wedle którego wiedza o świecie jest obiektywna

²¹ „Marxism quite obviously made great claims to being „scientific”. (...) No moral ideas were included (it was said) anywhere in Marxist theory or its predictions. It was all very scientific, very objective, very detached” (Prosch 1986, s. 24).

²² „Michael Polanyi had early diagnosed the cause of the sickness of the modern mind as our presumption that knowledge was archived only through a detached objectivity” (Prosch 1986, s. 49).

²³ „The basic term in his new epistemology was »tacit knowing«. It made its appearance in his writings for the first time in *Personal Knowledge*, sharing the stage there with »commitment«. It tended to take over, in his writings after that, more and more of the functions performed earlier by »commitment«. His later book, *The Tacit Dimension*, brought his views on the tacit component in knowing to a climax of clarification (...) this concept [»tacit dimension in knowing«] turned out to be the basis for the new epistemology for which he had searching” (Prosch 1986, s. 52).

o tyle tylko, o ile jest pozbawiona wszelkich podmiotowych czynników i osobistych wartościowań (*appraisal*); po drugie — jako pogląd, wedle którego jedyną metodą pozyskiwania twierdzeń obiektywnych jest, identyfikowane z uprawianiem nauki, krytyczne myślenie, rozumiane jako eliminowanie wszelkich przekonań, które nie są niepowątpiewalne. Zdaniem Polanyiego, przedstawiciele logicznego pozytywizmu dokonali nieuprawnionej idealizacji pojęć wiedzy i obiektywności oraz wylansowali bezosobowy model uprawiania nauki, który nie tylko nie wyjaśnia możliwości pozyskiwania nowej wiedzy, ale i — rygorystycznie stosowany w praktyce — pozyskiwanie nowej wiedzy wprost by uniemożliwił (Dua 2004, s. 25-26).

3.3. Rewizja tradycyjnego pojęcia racjonalności

W roku 1995 ukazał się pod redakcją Józefa Miśka zbiór anglojęzycznych artykułów na temat pojęcia racjonalności w nauce. We wprowadzeniu do tej pracy, Misiek nazywa prezentowane przez Polanyiego rozumienie racjonalności „nieortodoksyjnym” i przeciwstawia je rozumieniu „standardowemu”, reprezentowanemu przez K. Poppera.²⁴ Z kolei w swym artykule pt. „Personal Rationality”, w sposób nieco żartobliwy, Misiek wskazuje na bezpośrednie analogie między metodologicznymi poglądami obu tych autorów, będące wyrazem niekoherencji poglądów samego Poppera. Zdaniem Miśka, obecne w niektórych twierdzeniach Poppera poglądy Polanyiego wyznaczają nowy paradygmat w filozofii nauki.²⁵

Wedle Adelino Cattaniego, projektowane przez Polanyiego pojęcie racjonalności jest pojęciem realistycznym, pozbawionym konotacji relatywistycznych lub irracjonalistycznych. W artykule pt. „Popper, Polanyi and the Notion of Rationality”, nazywa je „entymematycznym”, albowiem w sposób „milczący” zakłada ono niepuistość takich pojęć jak: „milczące przesłanki”, intuicja, konsensus, wspólnotowość, kompetencja, tradycja, autorytet itp. Tak rozumiane pojęcie racjonalności Cattani wiąże m.in. z poglądami P. Grice’a, I. Copiego, C. Perelmana, N. Chomsky’ego oraz z tzw. „tezą Duhema–Quine’a” (Misiek 1995, s. 65-74).

William Scott, w artykule pt. „On Polanyi’s Notion of Rationality”, koreluje Polanyiego pojęcie racjonalności z zakładaną przezeń tezą racjonalizmu metafizycznego, wedle której warunkiem koniecznym poznania jest inteligibilność samej rzeczywistości poznawanej. Zdaniem autora, konstruowana przez Polanyiego koncepcja hierarchicznej struktury rzeczywistości, pozwala wnioskować, że istnieje wiele róż-

²⁴ Zbiór ten stanowi wybór referatów przedstawionych na dwóch konferencjach poświęconych pojęciu racjonalności w nauce, zorganizowanych przez Uniwersytet Jagielloński w sierpniu roku 1988 oraz w lipcu roku 1989 roku (Misiek 1995, s. ix-xii).

²⁵ „Recently I have discovered that there are two philosophers who use the same name: Sir Karl Popper. One of them is a member of Vienna circle, let us call him Popper₁. The second philosopher is a bit reluctant follower of Michael Polanyi. Let us call him Popper₂. It is quite easy to discern the opinions of those two philosophers” (Misiek 1995, s. 125).

nych modeli racjonalności — specyficznych dla każdego z poziomów; inteligibilna struktura dziedzin matematyki i logiki zawiera prawa innego rodzaju, niż analogiczne struktury dziedzin fizyki, chemii, biologii czy nauk społecznych.²⁶

Józef Życiński uważa Polanyiego pojęcie racjonalności za wyraz rewizji tradycyjnych teorii racjonalności i obiektywności w nauce, odrzuca jednak jego interpretacje irracjonalistyczne (R. Jones, J. W. Stines) lub relatywistyczne (C. Barnes, D. Bloor). W artykule pt. „Tacit knowing and the Rationality of Science”, przywołując zasadę nieoznaczoności Heisenberga, podziela on zakładane przez Polanyiego twierdzenie o niemożliwości realizacji postulatów metodologicznych Kartezjusza, Leibniza czy Laplace’a. Zdaniem Życińskiego, przy założeniu „niejawnej” znajomości dziedziny oraz metod poznania, teza taka nie pociąga ani metodologicznego anarchizmu, ani interpretacyjnego relatywizmu (Misiek 1995, s. 253-263).

Do projektowanego przez Polanyiego pojęcia racjonalności, Życiński odnosi się również w opublikowanych w roku 1996 „Elementach filozofii nauki”. Podkreśla tam, z jednej strony, rewizjonistyczny i antypozytywistyczny charakter poglądów filozoficznych autora, z drugiej zaś, zbieżność deklarowanych przezeń założeń z tradycyjną wizją nauki, „w której podstawową rolę odgrywa wewnętrzna racjonalność treści i procedur badawczych [...] wizja ta [tradycyjna wizja nauki] wymaga jednak usunięcia wcześniejszych uproszczeń, w których bagatelizowano rolę odgrywaną w nauce przez czynniki pozaracjonalne” (Życiński 1996, s. 180).

Wedle Życińskiego, zasadnicze poglądy Polanyiego wyrażają się przede wszystkim w tezie o kluczowej roli pozaracjonalnych składników nauki, trwale obecnych w procesach jej faktycznego uprawiania. Tezę tę autor eksplikuje, odnosząc, zapożyczone od J. H. Gilla kategorie „kontinuum świadomości” oraz „kontinuum procedur badawczych”, do pojęcia praktyki badawczej naukowców. Wedle Życińskiego, zakres pojęcia praktyki badawczej krzyżuje się, z jednej strony, z zakresem pojęcia wiedzy o procedurach badawczych, wyrażanej *explicite* za pomocą artykulacji językowej, z drugiej zaś z zakresem pojęcia wiedzy zakładanej *implicite*, rozumianej jako oczywiste, powszechnie uznawane założenia, konieczne dla uznawania i stosowania tychże procedur. Zgodnie z treścią kategorii Gilla, różnica między oboma typami wiedzy jest różnicą co do jakości, a nie co do istoty — różnicą co do aspektu, a nie co do poziomu.²⁷

²⁶ „Michael Polanyi’s notion of rationality is based on integrative thought as the means whereby persons recognize rationality in nature. The concept of the irreducibly stratified universe implies that there are many kinds of rationality known in the various sciences and countless more are awaiting discovery” (Misiek 1995, s. 214).

²⁷ „Przyjmowane w różnych okresach wzorce badawcze i procedury wyjaśniające zawierają ukryte, nieuświadomione lub pozornie samooczywiste założenia, które dopiero w późniejszych stadiach rozwoju zostaną wyartykułowane lub zakwestionowane” (Życiński 1996, s. 181).

3.4. Koncepcja wiedzy osobistej (*personal knowledge*)

Jednego z wpływowych znawców poglądów Polanyiego — Richard Allen — przyjmuje, że pierwsze prace Polanyiego są przede wszystkim wyrazem krytyki ideału obiektywizmu w nauce, późniejsze zaś stanowią próbę wypracowania, alternatywnej wobec tego ideału, koncepcji poznania i wiedzy. Swoistą cezurę w ewolucji tych poglądów ma stanowić „Personal Knowledge”, która łączy obie te tendencje (Allen 1990, s. 15).

Zdaniem Allena, krytykowany przez Polanyiego ideał obiektywizmu pojęty został przezeń jako pewien zbiór założeń wartościująco-normatywnych, wyrażających się m.in. w preferowaniu twierdzeń sformułowanych precyzyjnie — zwłaszcza takich, które mają postać empirycznie testowalnych formuł matematycznych; w niechęci do wyrażen nieostrych i niejasnych; w tendencji do redukcjonizmu epistemologicznego, przejawiającego się w preferowaniu metod naukowych stosowanych w fizyce i chemii; w tendencji do redukcjonizmu ontologicznego, przejawiającego się w ograniczaniu dziedziny naukowego poznania do przedmiotów opisywalnych w kategoriach fizyki i chemii; wreszcie w tendencji do redukcjonizmu metodologicznego, przejawiającego się w odrzucaniu emocjonalnego i osobistego zaangażowania naukowców w uprawianie nauki i w lansowaniu postawy „obiektywizującego podejścia” (*detachment*), zgodnie z którą badacz uchyla się od wszelkich wartościowań w badanych dziedzinach. Tak pojętemu ideałowi obiektywizmu Polanyi przeciwstawia ideał wiedzy „osobistej” (*personal knowledge*), opartej na emocjonalnym zaangażowaniu badacza i jego umiejętnościach posługiwania się wiedzą, których to umiejętności nie potrafi wyrazić słowami, a jedynie poprzez działania (Allen 1990, s. 20-21, s. 33 i n.).

Wedle Barbary Tuchańskiej, zgodnie z podtytułem najgłośniejszej pracy Polanyiego, jego poglądy filozoficzne mają charakter „postkrytyczny”, ich zaś naczelnym założeniem jest teza, iż cechą wspólną takich „krytycznych” myślicieli, jak Kartezjusz, Hume czy Kant, było mylne upatrywanie istoty naukowości w obiektywności twierdzeń oraz błędne identyfikowanie kryterium tej obiektywności ze stopniem ich niepowątpiewalności lub intersubiektywnej komunikowalności. Miało to doprowadzić do wylansowania fałszywego ideału wiedzy ściśle obiektywnej, który postuluje eliminację wszelkich podmiotowych czynników w poznaniu, takich jak emocje czy osobiste pasje. Egzemplifikacji takiej koncepcji wiedzy Polanyi ma upatrywać przede wszystkim w modelu wiedzy P. Laplace’a, po części również w koncepcji K. Poppera.

Jako centralne dla poglądów filozoficznych Polanyiego, Tuchańska wymienia kategorie „zaangażowania”, „odpowiedzialności” oraz „milczącej wiedzy podmiotu”, przy czym w treści swojej pracy koncentruje się na niezbyt systematycznej charakterystyce skorelowanych ze sobą pojęć „zaangażowania”, „intelektualnych pasji” oraz „tego, co osobiste”. Zaangażowanie badacza przejawia się, zdaniem Tuchańskiej, na „poszukiwaniu, wybieraniu i — na końcu — uznaniu czegoś, co ów badacz

uważa za dane, istniejące, a więc — bezosobowe”, a także w podporządkowaniu się określonym standardom i regułom metodologicznym, co „oznacza przyznanie im obiektywnego, ponadindywidualnego istnienia [i] jest w pewnym sensie aktem ich ukonstytuowania jako bezosobowych, powszechnie obowiązujących zasad” (Tuchańska 1990, s. 400-401). W postawie zaangażowania obecne jest swoiste roszczenie do uniwersalnej, intersubiektywnej ważności uznawanych twierdzeń, wyrażające się m.in. w przekonaniu badacza, że oto w akcie poznania ustanawia on bezpośredni kontakt z ukrytą, obiektywnie istniejącą rzeczywistością. Podstawą zaangażowania są intelektualne pasje, które stanowią naczelną motywację do aktywności badawczej, a zarazem ostateczną podstawę asercji wszelkich twierdzeń.²⁸

Tuchańska twierdzi, iż wedle Polanyiego, istoty nauki nie można pojmować obiektywistycznie, tzn. w oderwaniu od zaangażowania oraz intelektualnych pasji wyznaczających sposób jej faktycznego uprawiania; „nauka nie jest — wbrew temu, co się powszechnie sądzi — zbiorem jakichś bezosobowych faktów” (Tuchańska 1990, s. 405). Intelektualne pasje pełnią w nauce kluczową rolę, kierując wiedztwórczymi czynnościami naukowców. Po pierwsze, pełnią one funkcje selektywne, stanowiąc kryteria rozstrzygania o tym co naukowe, a co nienaukowe; co dla nauki interesujące, a co poznawczo bezwartościowe; które problemy są warte badania, a które mają charakter pozorny. Po drugie, pełnią one funkcje heurystyczne, stymulując ambicję naukowców do podejmowania badań w określonej dziedzinie i do poszukiwania nowych odkryć, kierując ich działaniami pomimo niepowodzeń i pozwalając im wierzyć w stawiane hipotezy, niejednokrotnie wbrew danym doświadczenia. Po trzecie wreszcie, pełnią funkcje perswazyjne, dostarczając motywacji w prowadzeniu naukowych sporów oraz w pozyskiwaniu zwolenników dla uznawanych koncepcji. Jest to szczególnie ważna funkcja naukowych pasji, ponieważ naukowcy nieuchronnie funkcjonują wewnątrz „schematów pojęciowych” (*frameworks*), które narzucają im określony język i sposób interpretacji rzeczywistości. Cały wysiłek argumentacyjny w naukowych sporach zmierza ku modyfikacji tak rozumianych schematów pojęciowych dyskutantów.²⁹

Zdaniem Józefa Życińskiego, kategoria „zaangażowania” (*commitment*) jest jedną z centralnych w koncepcji „wiedzy osobistej”. Posługując się tą kategorią, Pola-

²⁸ „Tym, co kieruje badaczem, są jego pasje intelektualne i ekscytacja problemem. Przydają one obiektom badanym emocjonalnego znaczenia, czynią je atrakcyjnymi lub odpychającymi; dzięki nim pewne przedmioty są interesujące i wartościowe dla badacza i — co najważniejsze — dla całej nauki. Pasje intelektualne są więc fundamentem wszelkiej asercji w nauce i decydują o tym, które fakty są naukowo ważne i interesujące” (Tuchańska 1990, s. 401).

²⁹ B. Tuchańska nie posługuje się obecną w tekstach Polanyiego kategorią schematu pojęciowego, pisze natomiast o zakładanej przez naukowca „Wizji świata” — „Między starą a nową wizją świata jest przepaść, luka taka sama jak między problemem i między rozwiązującym go odkryciem. Z tego powodu formalne relacje bazujące na jednym systemie odniesień nie mogą dowieść niczego tym, którzy opierają się na innym systemie interpretacyjnym. Zwolennicy starej wizji nie są w stanie nawet usłyszeć argumentów nowatorów bez nauczenia się nowego języka” (Tuchańska 1990, s. 408).

ni akcentuje konieczną obecność w praktyce badawczej takich czynników podmiotowych, jak wrodzone zdolności, szeroko rozumiane doświadczenie naukowca, jego osobista pasja oraz wyznaczona nimi identyfikacja z określonymi kryteriami meta-naukowymi, założeniami metodologicznymi; „z określoną grupą interpretacyjną i preferowanymi przez nią wzorcami badań naukowych”. Koncepcję tę Życiński zestawia z poglądami m.in. P. W. Bridgmana oraz S. C. Hartlanda.³⁰

3.5. Koncepcja wiedzy niejawnej (*tacit knowledge*)

Kategorią *tacit knowledge* Polanyi posługuje się w swoich tekstach okazjonalnie, nadając jej przy tym rozmaite znaczenia. Najkrócej rzecz ujmując, termin ten znaczy taki rodzaj wiedzy, której nie potrafimy wyrazić słowami, a jedynie poprzez działanie. Wedle Polanyiego, z tak rozumianą wiedzą mamy do czynienia w aktach trafnej intuicji, odkrycia naukowego, w przypadkach wiedzy eksperckiej, przy wykonywaniu skomplikowanych czynności habitualnych itp. Podobnie jest z kategorią *tacit knowledge* na gruncie rozmaitych interpretacji poglądów Polanyiego — u różnych autorów, termin ten może znaczyć różne rzeczy, przy czym często bywa używany jako nazwa ogólna dla Polanyiego koncepcji poznania i wiedzy.

W taki sposób terminu *tacit knowledge* używa Mikhael Dua, który określa nim formułowany stopniowo przez Polanyiego program antyobiektywistycznej epistemologii (Dua 2004, s. 33-39). Wedle tak rozumianej koncepcji *tacit knowledge*, warunkiem koniecznym istnienia jakiegokolwiek wiedzy i jakiegokolwiek poznania, jest swoista aktywność podmiotów poznających.³¹ Punktem wyjścia dla tej koncepcji są wyniki badań psychologii postaci, zwłaszcza takich jej przedstawicieli, jak M. Wertheimer, K. Koffka czy W. Köhler. Polanyi inspirowany jest szczególnie wypracowanym przez nich modelem percepcji zmysłowej, stanowiącym podstawę dla swoistej fenomenologii struktury aktów poznania. Odrzuca on jednak metodologiczne założenia psychologii postaci, wedle których wyjaśnienia dla procesów percepcji dostarczają fizykochemiczne prawa rządzące procesami zachodzącymi w mózgu, albowiem wyjaśnienie takie wyklucza jego zdaniem możliwość intencjonalnego charakteru aktów percepcji (Dua 2004, s. 46-51).

Zdaniem Georga-Hansa Neuwega, punktem wyjścia koncepcji *tacit knowledge* jest zjawisko odkrycia naukowego, jej celem zaś próba wskazania jego psychologicznych podstaw.³² Twierdzi on, że paradygmatycznych przykładów *tacit knowled-*

³⁰ „Wiedza osobowa przejawiająca się w podmiotowym elemencie wyboru wzorców interpretacji, które nie są uniwersalnie akceptowane, jest wiedzą prawomocną dlatego, iż obiektywna zawartość treściowa nauki wyrażana jest przy pomocy alternatywnych tłumaczeń współistniejących w tym samym czasie w różnorodnych tradycjach badawczych” (Życiński 1996, s. 184).

³¹ „There is no purely objective knowledge, because nothing can be called knowledge that is not personally accepted as knowledge. Facts do not force themselves upon us” (Dua 2004, s. 136).

³² „Was Polanyi an der wissenschaftlichen Arbeit vorrangig interessiert, sind die psychologi-

ge dostarczają, wedle Polanyiego, akty zmysłowej percepcji, rozumiane jako procesy integrowania przez podmiot rozproszonych zmysłowych danych do postaci sensownej całości. Tak pojmowana *tacit knowledge* jest obecna na wszystkich poziomach poznania, wiedzy i działania — m.in. w aktach sądzenia, w nabywaniu artystycznych, atletycznych lub technicznych umiejętności, w używaniu narzędzi czy w denotatywnym użyciu języka.³³

W swojej pracy Neuweg podaje m.in. rozmaite sposoby rozumienia terminu *tacit knowledge*, porządkuje rozmaite typy oznaczanych nim zjawisk, prezentuje różne empiryczne podejścia stosowane w ich badaniu oraz charakteryzuje specyfikę podejścia Polanyiego (*tacit knowing view*), przeciwstawiając ją założeniom podejścia „kognitywistycznego” w rozumieniu G. Ryle’a (*cognitive view*). Neuweg referuje także centralne tezy Polanyiego, dotyczące natury percepcji oraz struktury świadomości i mentalnych aktów, a ponadto omawia rozmaite aplikacje koncepcji *tacit knowledge* do wyjaśniania m.in. takich czynności wiedzytwórczych jak uczenie się, kategoryzowanie, definiowanie czy analizowanie, a także do opisu takich zjawisk jak wiedza ekspercka, aplikowanie wiedzy teoretycznej do rzeczywistości czy relacje typu mistrz-uczeń.

Wedle Petera Baumgartnera, koncepcja *tacit knowledge* stanowi punkt wyjścia dla formułowanej przez Polanię koncepcji umysłu. Koncepcja ta wyraża się w tezie, że oto „wiemy więcej, niż potrafimy wyrazić słowami” (Baumgartner 1993, s. 159). Dla uprawomocnienia tej tezy, Polanyi odwołuje się do szeregu egzemplifikujących ją doświadczeń z życia potocznego i naukowej praktyki. Jego celem ma być konstrukcja takiego modelu umysłu, który pozwoli te przykłady wyjaśnić, tzn. odpowiedzieć na pytanie, jak możliwe jest posiadanie wiedzy niewyraźnej językowo. Polanyi formułuje swoją koncepcję w oparciu o analizę aktów zmysłowej percepcji oraz złożonych aktów habitualnych. Zakłada on przy tym, że kiedy podmiot postrzega lub wykonuje jakąś czynność, to posługuje się przy tym zawsze dwoma typami wiedzy — (1) o tym *co* postrzega lub wykonuje oraz (2) o tym *jak* to postrzegać lub wykonywać. Pierwszy typ wiedzy Baumgartner nazywa „wiedzą dystalną” (*distales Wissen*), drugi zaś „wiedzą proksymalną” (*proximales Wissen*).³⁴

schen Grundlagen des Entdeckungszusammenhanges, ist die Frage nach dem Entstehen des Neues, nach der „Logik“ der wissenschaftlichen Entdeckung. Wie lassen sich Kreativität und Intuition in Prozessen, die durch die Anwendung explizierter Schlußregeln offenbar nicht erzwungen werden können, modellhaft fassen?” (Neuweg 1999, s. 141).

³³ „Wir müssen uns dem Beispiel Wahrnehmung zuwenden. Das ist meine Grunannahme gewesen« [...] Sie nämlich sei die reduzierte Form impliziten Wissens«, deren Strukturmerkmale man auf allen Ebenen des Erkennens, Wissens und Tuns wiederfinde: im Akte des Urteils, in der Ausübung künstlerischer, athletischer oder technischer Fertigkeiten, in der Verwendung von Werkzeugen, im denotativen Gebrauch unserer Sprache, in den Leistungen künstlerischer und wissenschaftlicher Genies” (Neuweg 1999, s. 141).

³⁴ „Eine der zentralen Thesen Polanyis ist, daß kein Wissen nur distal ist, immer müssen wir uns dabei auf anderes Wissen stützen, auf proximales Wissen verlassen” (Baumgartner 1993, s. 166).

Do pojęcia *tacit knowledge* odnosi się również Elżbieta Pietruska-Madej, omawiając różne koncepcje odkrycia naukowego (Pietruska-Madej 1990, s. 207-225). Autorka posługuje się tym terminem w kontekście proponowanego przez Polanyiego sposobu przewyciężenia tzw. paradoksu Menona, rozumianego jako aporetyczny charakter epistemicznych warunków odkrycia naukowego i rozwiązywania naukowych problemów.

Według Pietruskiej-Madej, Polanyi odrzuca wszelkie historyczne próby przewyciężenia tego paradoksu, ponieważ zakładają one nieadekwatne jego zdaniem pojęcie wiedzy. Polanyi twierdzi bowiem, że znajomość problemu wydaje się paradoksalna tylko wówczas, jeżeli wiedzę pojmujemy wąsko, jako system językowo artykułowanych twierdzeń — „Menon pokazał (...), że ponieważ problemy istnieją, i poprzez ich rozwiązanie odkrycia są dokonywane, to musimy najwyraźniej posiadać wiedzę, której nie potrafimy wyrazić” (cyt. za: Pietruska-Madej 1990, s. 214). Polanyi przewycięża więc paradoks Menona poprzez postawienie tezy, że oto istnieje wiedza, której wprawdzie nie potrafimy wyrazić, którą jednak potrafimy się posługiwać, m.in. identyfikując naukowy problem jako zasadny, poszukując jego rozwiązania i wreszcie — wybierając rozwiązanie właściwe. Tak rozumianą wiedzę określa on terminem *tacit knowledge*, co Pietruska-Madej tłumaczy jako „wiedza niewyartykułowana”. Wedle autorki zakładane przez Polanyiego specyficzne rozumienie wiedzy jest tyleż inspirujące, co kontrowersyjne, przez co oparte na nim przewyciężenie paradoksu Menona nie spotkało się z szerszą aprobatą. Wśród krytyków tego rozwiązania wymienia ona nazwiska M. Bradie’ego, H. Simona oraz T. Nicklesa.

3.6. Koncepcja niejawnego poznania (*tacit knowing*)

Dużo częściej niż terminem *tacit knowledge*, Polanyi posługuje się w swoich pracach wyrażeniem *tacit knowing*. Najkrócej rzecz ujmując, znaczy ono swoisty rodzaj poznania, które dokonuje się najczęściej bez udziału świadomości podmiotu i ma naturę czynności lub działania, tzn. wyznaczony jest swoistymi, epistemicznymi umiejętnościami podmiotu (*tacit knowledge*). Na ogół przyjmuje się, że bezpośrednio inspiracji dla koncepcji *tacit knowing* dostarczył Polanyiemu model percepcji wypracowany na gruncie badań psychologii postaci.

Takiej genezy tego pojęcia doszukuje się m.in. Harry Prosch, wedle którego właśnie wyniki eksperymentów psychologów postaci dostarczały Polanyiemu argumentów na rzecz tezy, że poznanie może być pojęte jako swoiste działanie, polegające na „niejawnej integracji” rozmaitych zmysłowych danych oraz towarzyszących im odczuć i emocji, do postaci posiadającej znaczenie całości. Funkcją tak pojętej integracji jest znaczenie postrzeganego obiektu, które jednak nie jest redukowalne do znaczenia partykularnych danych zmysłowych i uczuć w nim integrowanych.³⁵ Prosch

³⁵ „In perception we perform an *action*: we create a tacit integration of sensations and feelings into a perceived object than then gives meaning to these sensations and feelings which they had not

nigdzie nie definiuje kategorii *tacit knowing*, używa jej natomiast w dość jednoznacznych kontekstach, zestawiając z takimi wyrażeniami jak: „niejawny komponent w poznawaniu” (*tacit component in knowing*), „niejawny wymiar poznawania” (*tacit dimension in knowing*) oraz „niejawna integracja” (*tacit integration*; czasem też *nonexplicit integration*).

W roku 2002 roku ukazała się książka Stefanii Jha, w której autorka streszcza ewolucję naukowych i filozoficznych zainteresowań Polanyiego oraz dokonuje systematyzującego wykładu jego poglądów epistemologicznych (Jha 2002). Analizuje ona m.in. ich relacje do fenomenologicznej koncepcji ciała M. Merleau-Ponty’ego oraz koncepcji wczucia W. Diltheya; bada związki pojęć „zaangażowania” i „intelektualnych pasji” z koncepcją imperatywu kategorycznego oraz sądów teleologicznych Kanta; wreszcie opisuje podobieństwa i różnice względem założeń pragmatyzmu J. Deweya.

Zdaniem Jha, jakkolwiek Polanyi stopniowo modyfikował w swoich pracach treść pojęcia *tacit knowing*, można wyróżnić trzy typowe sposoby jego rozumienia (Jha 2002, s. 51-61). Ich częścią wspólną jest rozróżnienie dwóch poziomów świadomości podmiotu poznającego, integrowanych przez swoście pojęte „intelektualne pasje”. Pierwszy sposób rozumienia tej kategorii autorka nazywa „modelem percepcji postaci” (*Gestalt-Perception Model*). Model ten pozwala opisać Polaniemu proces, w jakim uczeni odkrywają aspekty rzeczywistości, niewidoczne dla osób pozbawionych naukowej kompetencji. I tak np. odkrywca lub ekspert potrafi zwrócić swoją świadomość pomocniczą na elementy rzeczywistości pomijane przez laików oraz — w przeciwieństwie do nich — potrafi je zintegrować do postaci ogólnego sensu w świadomości zogniskowanej.

Drugi sposób rozumienia pojęcia *tacit knowing* Jha nazywa „modelem działania” (*Action-Guiding Model*). Pozwala on opisać zarówno akty percepcji, jak i czynności habitualne, a także procesy uczenia się oraz rozwiązywania problemów. I tak np. w aktach percepcji muzycznego utworu, jego ogólna całość (melodia) prezentuje się w świadomości zogniskowanej podmiotu, podczas gdy świadomość pomocnicza skierowana jest m.in. ku poszczególnym dźwiękom, ale także ku drganiom błony bębenkowej, głośności, tempie itp. Integracja wszystkich tych elementów do postaci ogólnej całości wymaga (jakiegoś) działania podmiotu, przy czym działanie to jest wykonywane najczęściej spontanicznie; w sposób „niejawny”. Podobnie jest w przypadku wykonywania złożonych czynności habitualnych — kiedy np. pianista wykonuje swój utwór, jego świadomość zogniskowana jest na całości melodii, podczas gdy pomocniczo integruje m.in. znajomość zapisu nutowego, umiejętności sprawnego poruszania palcami, kontroli balansu ciała itp. Analogiczna sytuacja ma miejsce w procesach uczenia się i rozwiązywania problemów — podmiot tak długo ogniskuje swoją świadomość na danych w świadomości pomocniczej elementach doświadczenia, dopóki nie nauczy się integrować ich wszystkich w sensowną całość.

previously possessed” (Prosch 1986, s. 53).

W tym przypadku integracyjna funkcja „intelektualnych pasji” jest szczególnie widoczna — zarówno bowiem uczenie się, jak i rozwiązywanie problemów wymaga osobistego „zaangażowania”, tzn. nie jest wykonywane spontanicznie, ale wymaga intelektualnego wysiłku.

Trzeci sposób rozumienia projektowanego przez Polanyiego pojęcia poznania, Jha określa mianem „modelu semiotycznego” (*Semiotic Model*). Opiera się on na schemacie zapożyczonej od C. S. Peirce’a koncepcji znaku. Wedle tego schematu, każdy akt poznania jest dynamiczną, trójczłonową relacją, zachodzącą między podmiotem, przedmiotem a znaczeniem tego przedmiotu. Schemat tej relacji eksplikuje przykład sytuacji, w której wykładowca wskazuje palcem słuchaczom jakiś przedmiot. Przedmiot wskazywany znajduje się wówczas w świadomości zogniskowanej każdego ze słuchaczy, podczas gdy palec wykładowcy pełni funkcje znaku w jego świadomości pomocniczej. Z kolei sama relacja między wskazującym palcem a przedmiotem wskazywanym jest rezultatem aktywnej integracji wykonywanej niejawnie przez samego słuchacza. Polanyi nazywa taką relację „triadą niejawnego poznania” (*triad of tacit knowing*). Model ten różni się od dwóch wcześniejszych modeli zmodyfikowanym pojęciem roli podmiotu — integracja danych do postaci ogólnego sensu jest intencjonalnym działaniem wolnej osoby.

Sporo uwagi pojęciu *tacit knowing* poświęca również Albert Bagoood, autor znakomitego, analitycznego studium relacji między poglądami Polanyiego i K. Poppera (Bagoood 1998). Bagoood koncentruje się na pojęciu przekonania (*belief*) i jego funkcji w zjawiskach odkrycia naukowego. Jego praca zawiera m.in. eksplikację pojęcia przekonania oraz rekonstrukcję struktury procesu formułowania przekonań. W eksplikacji tej kładzie on nacisk na opis relacji między przekonaniami werbalizowanymi i niewerbalizowanymi; między przekonaniami a działaniami; między przekonaniami a stanami emocjonalnymi i wolicjonalnymi.

Wedle Bagoooda, pojmowanie przez Polanyiego poznania jako swoistej czynności zakłada pojmowanie przekonań jako stanu dyspozycyjnego. Genezy takiej koncepcji upatruje Bagoood w poglądach A. Baina oraz C. S. Peirce’a. Stan dyspozycyjny może być pojęty zarówno jako jeden z komponentów przekonania, jak i jako dyspozycja podmiotu do sądzenia w określony sposób. To drugie pojęcie przekonania może być z kolei rozumiane jako „gotowość do działania” (*preparedness to act*), jako „tendencja do działania” (*tendency to action*) lub jako „zdolności i podatność do czynienia” (*abilities and proneness to do*). Struktura tak pojętych przekonań zakłada relację między następującymi elementami: (a) podmiotem i jego obecnymi oraz przyszłymi działaniami; (b) warunkującymi działanie zewnętrznymi stanami rzeczy; (c) warunkującymi działanie wewnętrznymi stanami ciała lub umysłu podmiotu; (d) propozycyjną treścią przekonań; (e) minionymi doświadczeniami podmiotu oraz jego minionymi przekonaniami (Bagoood 1998, s. 39).

Zasadniczej różnicy między poglądami Poppera i Polanyiego upatruje Bagoood w ich stosunku do relacji między pojęciem przekonania a pojęciem wiedzy. Wedle Poppera, istnieje wiedza obiektywna, która wyraża się w języku twierdzeń i teorii,

przez co jest całkowicie pozbawiona aspektów podmiotowych. Natomiast wedle Polanyiego, wszelka wiedza wyraża się w przekonaniach uznawanych przez jakieś podmioty lub w ich dyspozycjach do działania w określony sposób, przez co zakłada nieredukowalny, niewyartykułowany aspekt podmiotowy.³⁶

4. EKKLEKTYZM I HOLIZM POGŁADÓW POLANYIEGO

Poglądy filozoficzne Polanyiego są zjawiskiem do tego stopnia złożonym i niejednorodnym, że trudno o ich opis za pomocą tradycyjnych kategorii interpretacyjnych. Podejmowana przezeń problematyka z jednej strony wchodzi w zakres filozofii nauki, z drugiej zaś obejmuje zagadnienia z zakresu teorii poznania i wiedzy. Niewątpliwie już samo nazywanie tych poglądów „filozofią” może wydawać się kontrowersyjne. Polanyi nie jest bowiem filozofem akademickim — nie wywodzi się z żadnej filozoficznej szkoły, a jego poglądy nie są specyficzne dla żadnego filozoficznego nurtu. Po wtóre, nie jest autorem systematycznym — nigdzie nie wyklada swoich poglądów w sposób klarowny i uporządkowany; nie uzasadnia ich w sposób analityczny. Po trzecie wreszcie, Polanyi nie jest filozoficznym erudyta — do klasycznych tekstów odwołuje się sporadycznie i powierzchownie; nie podejmuje merytorycznych polemik z innymi stanowiskami; w uprawomocnianiu swych twierdzeń posługuje się najczęściej przykładami z historii nauki oraz opisami doświadczeń z psychologii empirycznej lub z własnej praktyki badawczej (por. Allen 1990, s. 15).

W kontekście podobnych charakterystyk można przyjąć, że poglądy filozoficzne Polanyiego stanowią typowy przykład filozoficznego eklektyzmu — że są oto konglomeratem luźno powiązanych twierdzeń metodologicznych i epistemologicznych, zapożyczonych z rozmaitych źródeł i wspartych na spontanicznie przyjmowanych założeniach.

W aspekcie synchronicznym, tak rozumiany eklektyzm wyraża się przede wszystkim w osobliwym języku wykładu — jego teksty pisane są stylem eseistycznym i ekspresywnym; dominują w nich wyrażenia o niejasnej treści i okazjonalnym znaczeniu. Formułując swe tezy, Polanyi posługuje się często kategoriami z nauk szczegółowych, przy jednoczesnym zastosowaniu funkcjonujących w tych naukach założeń metodologicznych — w opisach posługuje się terminologią z psychologii eksperymentalnej, biologii czy chemii; argumentuje najczęściej poprzez odniesienie do wyników eksperymentów i obserwacji.

Eklektyzm poglądów filozoficznych Polanyiego przejawia się również w szerokim spektrum poruszanej problematyki. Przedmiotowy zakres stawianych zagadnień obejmuje dziedziny niemal wszystkich dyscyplin filozoficznych — filozofii nauki, teorii poznania, ontologii, filozofii umysłu, etyki, filozofii języka, filozofii religii, filozofii kultury, filozofii polityki, antropologii i estetyki (Neuweg 1999, s. 132). W swoich rozlicznych filozoficznych publikacjach odnosi się zarówno do historycz-

³⁶ Bagood 1998, s. 98.

nych źródeł dwudziestowiecznego nihilizmu, cywilizacyjnych zagrożeń ze strony naukowego sceptycyzmu, aksjologicznych pryncypiów rewolucji na Węgrzech, jak i do politycznych, ekonomicznych i społecznych uwarunkowań nauki, czy wreszcie natury umysłu, poznania i wiedzy (Grene 1969).

Eklektyzm Polanyiego posiada również aspekt diachroniczny — w kolejnych publikacjach zmienia się zarówno zakres podejmowanych zagadnień, jak i stosowany do ich opisu język. W swoich początkowych pracach zajmuje się głównie opisywaniem przedmiotowych i podmiotowych warunków praktyki badawczej naukowców oraz relacji między funkcjonowaniem nauki a jej kontekstami ekonomicznym, społecznym i politycznym. Począwszy od „Personal Knowledge”, stopniowo zwraca się w kierunku zagadnień związanych z naturą naukowej wiedzy, by wreszcie w swych ostatnich publikacjach skoncentrować się na swoistej fenomenologii aktów poznania, funkcjonowania umysłu oraz na osobliwej, ewolucyjnej ontologii.

Niejednorodność i eklektyzm poglądów filozoficznych Polanyiego mogą zniechęcać i razić.³⁷ Fragmentaryczny i niesystematyczny sposób wykładu, czy niekiedy nawet werbalna niekoherencja, mogą być też jednak rozumiane jako irrelewantne przejawy koherentnej całości, której domniemanie pozwala eliminować interpretacyjne niejasności. Założenie takie przyjmuje m.in. Georg-Hans Neuweg, zdaniem którego Polanyi nie jest bynajmniej wyłącznie filozofem eklektycznym, ale i również „holistą par excellence”.³⁸ Holizm, w projektowanym przez Neuwega rozumieniu, wydaje się oznaczać taką dyspozycyjną własność poglądów Polanyiego, która ujawnia się dopiero przy zastosowaniu pewnej heurystycznej reguły interpretacyjnej. Wedle tej reguły, rozproszone poglądy Polanyiego należy pojmować życzliwie, systematycznie ignorując obecne w nich niejasności i nieścisłości — „jego dzieła przypominają plecionkę pomysłów, której poszczególne włókna wzajemnie się interpretują. (...) Studiować Polanyiego oznacza przede wszystkim — ujmując to jego słowami — spoglądać od części do całości. Analiza rozproszonych po jego tekstach fragmentarycznych twierdzeń nabiera spójnego znaczenia dopiero w kontekście ich ogólnej całości.”³⁹

³⁷ G. H. Neuweg cytuje fragmenty recenzji „Personal Knowledge” — zdaniem autora jednej z nich jest to książka „drażniąca” i „odstręczająca” — „Personal Knowledge is an exasperating book. It is the very antithesis of prepossessing” (Neuweg 1999, s. 130).

³⁸ „Charakteristisch für Polanyi ist, daß sein holistischer Standpunkt auch auf die Art und Weise durchschlägt, in der er seine Ideen entfaltet. Stringente, wohlsequenzierte und redundanzfreie Argumentationslogik sucht man im Werk Polanyis vergeblich. Zentrale Argumente werden oft eher angedeutet als elaboriert, eher über Beispiele plausibilisiert als systematisch entfaltet” (Neuweg 1999, s. 53).

³⁹ „Polanyi ist »Holist par excellence« — und dies schlägt sich auch in einem Argumentationsstil nieder, in dem Polanyi gleichsam verdoppelt, was er schreibt. Sein Werk ist ein Ideengeflecht, in dem sich einzelne Fasern wechselseitig interpretieren. (...) Polanyi zu studieren heißt vor allem — in seinen eigenen Worten — von den Teilen auf das Ganze zu achten. Polanyi deutet vielfach nur an, und erst im Durchgang durch das Werk formen einzelne Elemente eine kohärente Gesamtbedeu-

Podobne założenie przyjmuje Mikhael Dua, wedle którego ewolucja poglądów Polanyiego odśladania poszczególne etapy pewnej spójnej całości, której to uwzględnienie stanowi właściwy kontekst dla rozumienia jej poszczególnych elementów. Uważa on, że — poczynając od „*Science, Faith and Society*” — Polanyi stopniowo i konsekwentnie opracowuje w swoich kolejnych pracach koncepcję poznania i wiedzy, alternatywną wobec ideałów nauki wylansowanych w tradycji filozofii pozytywistycznej.⁴⁰

Niezależnie od tego, jak będziemy rozumieć filozoficzne poglądy Polanyiego, wszelka próba kategoryzacji zniekształca ich specyfikę, czego wyrazem są chociażby rozbieżności wśród cytowanych w tej pracy autorów opracowań. I tak trudno np. jednoznacznie nazywać Polanyiego filozofem nauki, jak to się powszechnie przyjmuje w przytaczanej literaturze polskiej. Jakkolwiek zagadnienia związane z funkcjonowaniem nauki stanowią stały kontekst dla jego poglądów, to jednak jest on na tyle luźny, że nazywanie ich „filozofią nauki” wydaje się idealizować rzeczywisty stopień ich merytorycznej zawartości. Kategoryzacja taka nie zdaje ponadto sprawy z całego dorobku autora, zwłaszcza z centralnych dlań zagadnień z zakresu teorii poznania i wiedzy.⁴¹ W tym kontekście nieprecyzyjnym wydaje się również sytuowanie poglądów Polanyiego w nurcie tzw. „socjologii nauki”, jak czynią to m.in. Danuta Chmielewska-Banaszak, Renate Breithecker-Amend, a także Larry Laudan (Laudan 1984, s. 9-13). Przyporządkowanie takie wprowadzi dość trafnie określa punkt wyjścia jego poglądów, niepotrzebnie jednak konotuje charakterystyczne dla tego nurtu, a obce deklaracjom Polanyiego, supozycje relatywistyczne.

Przy założeniu holistycznego charakteru filozoficznych poglądów Polanyiego, stosunkowo trafnym wydaje się nazywanie ich filozofią umysłu, poznania i wiedzy, stosowane m.in. przez Neuwega i Baumgartnera. Domniemany holizm pozwala bowiem twierdzić, że Polanyi stopniowo ogniskuje swoje zainteresowania wokół problematyki natury umysłu i wiedzy, poprzez konsekwentną modyfikację zakresu stawianych problemów — wychodząc od opisu podmiotowych i społecznych warun-

tung, von der her man sich erneut den Details der Analyse zuwenden kann, um sie in neuen Licht zu sehen” (Neuweg 1999, s. 132).

⁴⁰ „Polanyi knows that the first step to achieve harmony is to establish an alternative ideal of knowledge. This is the fundamental motive for defending personal commitment and tacit knowing in his epistemological reflection. Looking at Polanyi’s epistemological concern from this motive, the whole of his writings could be considered a unity. As I have indicated, the justification of belief in context of traditional authority and scientific opinion is the primary intent and main burden of *Personal Knowledge, Science, Faith and Society, The Logic of Liberty, The Study of Man*. In the course of that argument, however, there emerges a second line of thought which has become in the last nine years Polanyi’s major theme: the structure of tacit knowing” (Dua 2004, s. 40).

⁴¹ Niewykluczone, że swoją obecność w literaturze z zakresu filozofii nauki, Polanyi zawdzięcza popularności autora *Struktury rewolucji naukowych*, który w jednym z przypisów tej pracy wskazuje na analogię między koncepcją paradygmatu a poglądami Polanyiego. T. Kuhn twierdzi m.in., że „sukcesy naukowców zależą w dużej mierze od ich *tacit knowledge*, tj. od wiedzy, której nabywają poprzez praktykę i której nie potrafią wyrazić *eksplicitnie*” (Kuhn 1970, s. 44).

ków funkcjonowania wiedzy w nauce, poprzez refleksję nad naturą naukowej wiedzy, kończąc na swoistej fenomenologii aktów jej generowania. Warto jednak pamiętać, że i taka kategoryzacja poglądów Polanyiego jest nieco upraszczająca — pomija wszak jego poglądy z zakresu filozofii nauki, filozofii społecznej, etyki czy ontologii.

Ze względu na wskazane kontrowersje, określeniem najlepiej wyrażającym swoistość filozoficznych poglądów Polanyiego, wydaje się stosowany przez niego samego termin „filozofia postkrytyczna”, i to z całym bagażem niejasności z nim związanych. Program owej „filozofii” Polanyi streszcza we wprowadzeniu do „Personal Knowledge” z 1957 roku. Píše tam m.in., że zasadniczym przedmiotem jego rozważań jest natura naukowej wiedzy w aspekcie jej powstawania i uzasadniania. W punkcie wyjścia deklaruje on rewizję fałszywego, jego zdaniem, ideału naukowej obiektywizacji (*detachment*), którego destruktywnego wpływu upatruje zwłaszcza w biologii, psychologii i socjologii. Celem ma być ustanowienie ideału alternatywnego, poprzez sformułowanie nowej koncepcji poznania, inspirowanej wynikami badań psychologów postaci. Tak pojęte poznanie rozumie on jako „aktywne pojmowanie rzeczy poznawanych — jako działanie, które wymaga pewnej umiejętności.”⁴²

Trudno rozstrzygać, czy filozoficzne poglądy Polanyiego zasługują na więcej uwagi, niż im dotychczas w polskiej literaturze filozoficznej poświęcono. Wydają się one jednak interesujące przynajmniej z metafizycznego punktu widzenia. Tym, co najbardziej „filozoficzne” w tekstach Polanyiego, jest bowiem nie język czy metoda, jakimi się posługuje, ale problemy, które stawia, oraz twierdzenia, które *implycite* zakłada bądź *explicite* formułuje. Brak filozoficznej erudycji autora sprawia, że jego poglądy są niemal całkowicie izolowane od kontekstu tradycyjnych i współczesnych dyskusji filozoficznych, a co za tym idzie — w dużej mierze pozbawione tradycyjnych supozycji. Potraktowane *in abstracto* — jako zbiór problemów, twierdzeń i założeń — mogą tym samym stanowić egzemplifikację „wieczystego” charakteru filozofii; swoisty „rezerwat dziewiczy” uniwersalnej problematyki filozoficznej.

Do centralnych problemów stawianych przez Polanyiego należą m.in.: zagadnienie podmiotowych i przedmiotowych warunków funkcjonowania nauki i ludzkiego poznania; zagadnienie genezy poznania i wiedzy; możliwości odkrycia naukowego; natury poznania ogólnego; relacji między doświadczeniem zmysłowym a mentalnym znaczeniem; zagadnienie relacji między wiedzą a rozumieniem; relacji między wiedzą praktyczną a teoretyczną; natury wiedzy eksperckiej; natury asercji; natury znaczenia. Z kolei do centralnych twierdzeń lub supozycji zaliczyć można m.in.: tezę

⁴² „This is a primarily an enquiry into the nature and justification of scientific knowledge. (...) I start by rejecting the ideal of scientific detachment. In the exact sciences, this false ideal is perhaps harmless, for it is in fact disregarded there by scientists. But we shall see that it exercises a destructive influence in biology, psychology and sociology, and falsifies our whole outlook for beyond the domain of science. I want to establish an alternative ideal of knowledge, quite generally. (...) I have used the findings of Gestalt psychology as my first clues to this conceptual reform. (...) I regard knowing as an active comprehension of the things known, an action that requires skill” (Polanyi 1962, s. vii).

o istotnie wspólnotowym charakterze nauki; o istnieniu konsensusu i paradygmatu w nauce; o teoretycznym obciążeniu obserwacji; o znakowym i holistycznym charakterze poznania; tezę o fallibilistycznym charakterze wiedzy; o istnieniu zobowiązań ontologicznych języka. Jego zasadnicze poglądy zawierają nadto m.in. pojęcie schematu pojęciowego; pojęcie *know-how*; *knowledge-by-acquaintance*; pojęcie koła hermeneutycznego; intuicji, intelektu i iluminacji.

BIBLIOGRAFIA

Literatura źródłowa

- Grene M. (1969), *Knowing and Being. Essays by Michael Polanyi*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Polanyi M. (1962), *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Polanyi M. (1966), *Science, Faith and Society*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Polanyi M. (1965), *The Logic of Liberty. Reflections and Rejoinders*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Polanyi M. (1972), *The Study of Man*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Polanyi M. (1983), *The Tacit Dimension*, Gloucester, Peter Smith.
- Polanyi M., Prosch H. (1975), *Meaning*, Chicago, The University of Chicago Press.

Opracowania na temat poglądów filozoficznych Polanyiego

- Allen R. T. (1998), *Beyond Liberalism. The Political Thought of F. A. Hayek & Michael Polanyi*, New Brunswick, Transaction Publishers.
- Allen R. T., Jacobs S. (2005), *Emotions, Reason and Tradition. Essays on the Social, Political, and Economic Thought of Michael Polanyi*, Hampshire, Ashgate.
- Allen R. T. (1998b), *Polanyi, Michael* [w:] *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, t.VII, red. Craig E., London, Routledge, s. 487-492.
- Allen R. T. (1990), *Thinkers of Our Time. Polanyi*, London, The Clarendon Press.
- Bagood A. (1998), *The Role of Belief in Scientific Discovery. Michael Polanyi and Karl Popper*, Roma, Millennium Romae.
- Baumgartner P. (1993), *Der Hintergrund des Wissens. Vorarbeiten zu einer Kritik der programmierbaren Vernunft*, Klagenfurt, Kärntner Verlag.
- Breithecker-Amend R. (1992), *Wissenschaftsentwicklung und Erkenntnisfortschritt. Zum Erklärungspotential der Wissenschaftssoziologie von Robert K. Merton, Michael Polanyi und Derek de Solla Price*, Münster, Waxmann.
- Chmielewska-Banaszak D. (2000), *Wiedza milcząco przyjmowana*, [w:] Sady W., *Ludwik Fleck o społecznej naturze poznania*, Warszawa, Prószyński i S-ka, s. 122-127.
- Delaney C. F. (1998), *Knowledge, tacit*, [w:] *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, t.V, red. Craig E., London, Routledge, s. 286-287.
- Dua M. (2004), *Tacit knowing. Michael Polanyi's Exposition of Scientific Knowledge*, München, Herbert Utz Verlag.

- Gelwick R. (1977), *A Way of Discovery. Introduction to the Thought of Michael Polanyi*, New York, Oxford University Press.
- Gill J. H. (2000), *The Tacit Mode. Michael Polanyi's Postmodern Philosophy*, Albany, State University of New York Press.
- Heitmann G. (2006), *Der Entstehungsprozess impliziten Wissens. Eine Metapheranalyse zur Erkenntnis- und Wissenstheorie Michael Polanyis*, Hamburg, Dr Kovač Verlag.
- Jha S. R. (2002), *Reconsidering Michael Polanyi's Philosophy*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- Misiek J. (1995), *The Problem of Rationality in Science and its Philosophy*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishing.
- Wimmer R. (1995), *Polanyi, Michael*, [w:] *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie*, Hg. Mittelstraß J., Stuttgart, Metzler Verlag, s. 284-285.
- Neuweg G. H. (1999), *Könnerschaft und implizites Wissen. Zur lehr-lerntheoretischen Bedeutung der Erkenntnis und Wissenstheorie Michael Polanyis*, Münster, Waxmann Verlag.
- Polanyi J. (1961), *An Index to Michael Polanyi's Contributions to Science*, [w:] *The Logic of Personal Knowledge. Essays Presented to Michael Polanyi on his Seventieth Birthday* [praca zbiorowa], London, Routledge & Kegan Paul, s. 239-246.
- Poteat W. H. (1985), *Polanyian Meditations. In Search of a Post-Critical Logic*, Durham, Duke University Press.
- Prosch H. (1986), *Michael Polanyi. A critical exposition*, Albany, State University of New York Press.
- Sanders A. F. (1988), *Michael Polanyi's Post-critical Epistemology. A Reconstruction of Some Aspects of 'Tacit Knowing'*, Amsterdam, Editions Rodopi.
- Scott D. (1987), *Everyman Revived. The Common Sense of Michael Polanyi*, Cambridge, Eerdmans Publishing.
- Scott W. T., Moleski M. X. (2005), *Michael Polanyi. Scientist and Philosopher*, New York, Oxford University Press.
- Tuchańska B. (1990), *Koncepcja poznania i nauki Michaela Polanyi'ego*, [w:] „Zagadnienia naukownawstwa”, t. 26, z. 3 (103), s. 397-414.
- Tuchańska B. (1994), *Polanyi Michael*, [w:] *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*, (t. 2), red. Skarga B., Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 399-406.
- Zaręba W. (2007), *Polanyi Michael*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, (t. 8), red. Maryniarczyk A. (i in.), Lublin, Wydawnictwo PTTA, s. 322-324.

Literatura pomocnicza

- Artz J. (1976), *Implicit Reasoning*, [w:] *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, t. IV, red. Ritter J., Gründer K., Gabriel G., Basel, Schwabe & Co., s. 261-262.
- Audi R. (1999), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Boyd R., Gasper P., Trout J. D. (1991), *The Philosophy of Science*, Cambridge, The MIT Press.
- Gutting G. (2000), *Scientific Methodology*, [w:] *A Companion to the Philosophy of Science*, red. Newton-Smith W. H., Oxford, Blackwell Publishers, s. 431.
- Hajduk Z. (1995), *Temporalność nauki*, Lublin, Wydawnictwo Naukowe KUL.
- Honderich T. (1995), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford, Oxford University Press.
- Jodkowski K. (1990), *Wspólnoty uczonych, paradygmaty i rewolucje naukowe*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.

- Kamiński S. (1998), *Nauka i metoda. pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin, Wydawnictwo TN KUL.
- Kuhn T. (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, The University of Chicago Press (przeł.: Ostromęcka H., *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa 2001, Aletheia).
- Laudan L. (1984), *Science and Values. The Aims of Science and their Role in Scientific Debate*, London, University of California Press.
- Losee J. (1972), *A Historical Introduction to the Philosophy of science*, London, Oxford University Press (przeł.: Bigaj T., *Wprowadzenie do filozofii nauki*, Warszawa 2001, Prószyński i S-ka).
- Pietruska-Madej E. (1990), *Odkrycie naukowe — kontrowersje filozoficzne*, Warszawa, PWN.
- Radnitzky G. (1989), *Wissenschaftstheorie, Methodologie*, [w:] *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, red. Seiffert H., Radnitzky G., München, Ehrenwirth Verlag, 1989, s. 471.
- Sady W. (2000), *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*, Wrocław, Wydawnictwo Funna.
- Sandkühler H. J. (1990), *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*, Hamburg, Felix Meiner Verlag.
- Życiński J. (1993), *Granice racjonalności. Eseje z filozofii nauki*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Życiński J. (1996), *Elementy filozofii nauki*, Tarnów, Biblos.